

Anthroposa je prva leta... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

... (faint text)

Anthropos se je rodil leta 1969: prav te dni doživlja svojo 20-letnico.

Po normalnih človeških merilih ima Anthropos pravico, da poveže svojo obletnico še enkrat s *pluralizmom*: s pluralizmom v znanosti, v delu, v kulturi in v družbi.

V vseh letih delovanja je bil Anthropos med vsemi jugoslovanskimi in slovenskimi humanističnimi in družboslovnimi regijami najbolj izrazito pluralističen.

Ta izjava bi bila v normalnih pogojih lahko neumestna samoopredelitev.

Ker pa v vseh teh dvajsetih letih ni bila zapisana ali izrečena nobena normalna in resna javna ocena Anthroposa, imamo sodelavci vsaj po dvajsetih letih pravico, da sami izrečemo svojo zvezo s pluralizmom. To izrekanje pa v našem slučaju ne more biti nevarno, ampak je lahko samo pluralistično in znanstveno spodbujevalno.

Ni nevarno, ker za Anthroposom ne stoji prav nobena druga moč kot znanstveno delo njegovih sodelavcev; zato naša samoocena ne more biti delec odtujene moči (tudi če bi bila zgrešena).

Malce izzivalno poudarjanje naše dosledne zveze s pluralizmom pa lahko spodbudi nadaljnje in še bolj poglobljene razprave in lahko izzove - in v Anthroposu in izven njega - *drugačne teze* o pluralizmu, o njegovih različnih vrstah in dometih.

Bilo bi smešno trditi, da na področju slovenskih in jugoslovanskih humanistično-družbenih ved ni bilo, poleg Anthroposa, še veliko drugih plodnih nosilcev pluralizma.

Bilo bi pa tudi težko zanikati dejstvo, da je Anthropos časopis, ki je že v svojo ustanovitev izrazilo vgradilo pluralizem, in da ga je vseh dvajset let zvesto poskušal uresničevati.

O tem temeljnem, ustanovnem in stalnem pluralizmu Anthroposa govore preverljiva dejstva.

Uvodnik v prvo številko Anthroposa (št. I-II, 1969) opredeljuje tisti posebni pluralizem, v katerem se izražajo delovni, ustvarjalni subjekti, v katerem je najbolj domač subjekt tudi znanost in ki si mora svoj prostor opredeliti tako z lastno vsebino kot z razmejevanjem od nižjevrstnih teženj (ki ta pluralizem poskušajo podrediti):

- "*Resnica je mrtvo rojen in popačen otrok, če ni znanstveniku pomembnejša od vseh avtoritarnih oseb in ustanov, od vseh osebnih in skupinskih računov in pogodb*" (str. 7-8).

- "*Zdrava kulturna politika ne more težiti k oblikovanju čimveč "idejnih žarišč" v obliki ideoloških grup... Nobenega duhovnega življenja ni, če namesto uradne dogmatike vzniknejo številne dogmatske skupinice in če namesto stalinističnih dogem uvažamo nemarksistične ali obujamo tradicionalne*" (str. 9).

- "Predvsem je treba zrušiti strašilo, v kakršno so nekateri spremenili zahtevo po *družbeni angažiranosti in kritičnosti družbenih ved...* Znanost in znanstvena revija že po svoji naravi ne more neposredno organizirati obče politične dejavnosti... Znanstvena revija se prav zaradi sebi ustreznega, *čimbolj učinkovitega in kritičnega družbenega delovanja* ne bo diletantsko spuščala v družbene improvizacije in ekshibicionizme" (str. 10).

- "Humanistične znanosti sploh ne morejo biti na *zadostni znanstveni ravni*, če ob bistvenih družbenih vprašanjih in slabostih sklepajo *kompromise...* Tako naravnane humanistične znanosti se že vnaprej odrekajo svojemu bistvu: ... spoznavati in zamišljati bistvo človeka" (str. 11).

- "Posamezni raziskovalci ... tudi pri predanem iskanju resnice vidijo - poleg skupnih in obćih - prav tako različne strani istega predmeta... *Različna znanstvena spoznanja in zamisli so torej nujnost in nujen je njihov dialog - borba mišljenj*" (str. 9).

- "V nekaj desetletjih po klasičnem marksizmu se je v človeštvu nakopičilo toliko novih pojavov in v znanosti toliko novih dognanj in vprašanj, da je nanje *nemogoče odgovoriti samo s ponavljanjem klasičnih citatov, tudi marksističnih...* Zato je *prav danes nujno stalno težiti naprej* - bodisi od že priznanih in absorbiranih vrednot bodisi od najnovejših dosežkov" (str. 10).

- "Gotovo pa se ne bi bilo težko sporazumeti, da zlasti družbeni *subjekti, ki rastejo iz družbene delitve dela* - delovne organizacije, gospodarske, prosvetne in socialne panoge, sindikati, znanosti in njihove strokovne organizacije - *že po svojem družbenem bistvu morajo biti v celotni politiki, od osnove do centra, veliko bolj ustvarjalen dejavnik socialistične politike...*" (str. 11).

- "Revija *Anthropos* bo *široko odprta vsem tistim, ki jim je iskanje resnice o človeku* in njegovih bistvenih oblikah glavni smoter *ne glede, kako se je v njih težnja k resnici vzbudila* - ob tej ali drugačni filozofski, psihološki, sociološki, ekonomski ali pravni ideji in hipotezi, ob tem ali drugem človeškem pojavu" (str. 8).

V teh stališčih prvega uvodnika v *Anthropos* je poudarjena tista vrsta posebnega humanega in demokratičnega pluralizma, ki najbolj naravno izvira iz naprednega dela slovenske, jugoslovanske in človeške zgodovine (o tem podrobneje v III., IV., in V. delu). Ta pluralizem bi lahko zgoščeno opredelili takole:

- V vsakem narodu je najplodnejši pluralizem najštevilnejših subjektov dela, ki s svojim izrazitim izstopanjem na javni tribuni izoblikujejo svoje posebne interese in potom tega razlikovanja dospejo do najbolj harmonične sinteze. Le-ta pa se zaradi stalnega družbenega razvoja mora vedno znova in drugače vzpostavljati skozi javni dialog. Uvodnik *Anthroposa* se je opredelil za tak pluralizem delovnih subjektov, ki predstavlja najbolj naravno in zavezniško okolje znanosti, saj je tudi sama poseben in izrazit subjekt dela.

- Ta pluralizem delovnih, ustvarjalnih subjektov se izrazito spopada/razlikuje od pluralizma lastnikov in oblastnikov, ne glede ali se lastniki in oblastniki pojavljajo kot privatni lastniki kapitala in oblastni samodržci, ki so v neusmiljenem spopadu z delovnimi ljudmi in v neusmiljeni volčji konkurenci med sabo, ali kot take politične stranke in skupine, ki se bore samo za golo prerazdelitev oblasti in denarja - ne da bi resno izdelale napredne družbene projekte in si resno prizadevale za njihove uresničitve. V *Anthroposu* je bila že na začetku poudarjena opredelitev proti takemu pluralizmu, ker duši znanost in delo.

- Ideološke skupine, ki so se zbrale v nekaterih jugoslovanskih revijah že okrog leta 1960, so sicer imele včasih obliko znanstvenosti in kulturnosti. Vendar so se v nekaterih spisih kmalu pokazali ideološko-izvrjnjeni izrazi grupnih interesov, ki so že takrat nakazovali težnje k strankarskemu pluralizmu, v katerem bi bili znanost in filozofija samo instrumenta ozkih skupinskih interesov. Uvodnik Anthroposa se je že na začetku opredelil proti temu pluralizmu.

- S tem da se je Anthropos odločno zavzel za pluralizem dela, delovnih subjektov in delavcev in se jasno in javno uprl, da bi se znanost in filozofija podrejali kakršnekoli oblastniškemu in grupnemu interesu -, je odločno branil polje svobode znanosti od njenega hlapčevstva. Anthropos je že na začetku odločno nastopil proti temu, da bi bili znanost in filozofija komurkoli ancilla, ampak da bi bili vedno in povsod samostojen subjekt.

- Anthropos je že ob ustanovitvi poudaril, da želi uresničevati taisti delovni pluralizem tudi znotraj sebe, v vseh notranjih vidikih delovanja znanstvene revije.

Naslednji deli sedanjega uvodnika bodo posvečeni posameznim vidikom posebnega pluralizma, za katerega se je zavzemal Anthropos. Te vidike Anthroposovega pluralizma bom poskušal delno orisati z dveh vidikov:

- 1) ali se je deklarirani pluralizem Anthroposa uresničeval ali ne,
- 2) ali ima posebni pluralizem dela in znanosti kakšne človeške, zgodovinske, družbene in teoretske temelje ali jih nima?

Takoj naj omenim, da je že prva številka Anthroposa (glej str. 73 te številke Anthroposa) v rubriki *Čehoslovaška in sodobni svet* pokazala, da se časopis zavestno postavlja tudi v svetovno zgodovinski trenutek, v tisto razpotje človeštva in svetovnega socializma, ki se je zaostriilo zlasti s čehoslovaškimi dogodki leta 1968/69 in ki niso bili samo razpotje med totalitarizmom in pluralizmom, ampak tudi razpotje med pluralizmom dela in strankarskim pluralizmom.

I.

V *dvajsetletnem* delovanju Anthroposa, upam, da je najbolj očiten njegov *neodjenjljivi notranji znanstveni pluralizem*. Verjetno ni bilo v tem času v Jugoslaviji družboslovne in humanistične revije, ki bi bila tako dosleden znanstveno-pluralističen prostor, tako izrazit prostor znanstvene svobode in sodelovanja.

Daleč največ zaslug za ta prostor znanstvene svobode in pluralizma imajo gotovo *vsi znanstveni in strokovni sodelavci Anthroposa*, ki so tudi velik del najbolj kvalitetnih znanstvenikov Slovenije in ki so najgloblje oblikovali Anthropos s svojimi prispevki, svojo duhovno dejavnostjo. Znanstveniki so, sodelujoč v Anthroposu, pokazali v skoraj idealni harmoniji, da jim je najbolj domač in najbolj naraven tisti znanstveni prostor, ki je izrazita tribuna znanstvenega pluralizma in svobode.

Pri tem niti od daleč ne sugeriram ocene, da niso bile in da ne bodo možne plodne in pluralistične revije, ki imajo posebno svetovnonazorsko, posebno filozofsko ali znanstveno usmerjenost in ožji tematski krog od Anthroposa in da one ne bi mogle biti prostor svobode in dialoga. Gotovo pa je svobode še za korak več, če se vsak družboslovec in humanist zaveda, da mu je v neki reviji zagotovljeno, da bo z enakim

veseljem in z enakimi pravicami sprejet od drugače mislečih; če se zaveda, da je nekje prostor, kjer je spoštovanje znanstvene drugačnosti stalno uveljavljano kot sveto pravilo.

Vsakemu poznavalcu slovenskega družboslovja in humanistike bo že pogled na imena sodelavcev Anthroposa v dvajsetih letnikih dokazal izrazit notranji znanstveni pluralizem revije (kot ilustracijo tega pluralizma naj omenim naslovne strani prvih dveh dvojnih števil Anthroposa v letih 1969 - glej str. 36, 38 te številke, koder so v različnih rubrikah številna imena najkvalitetnejših slovenskih znanstvenikov, ki so še danes v naponu sil in ki jim pristrčno čestitamo obletnico sodelovanja).

Tudi druge revije v Sloveniji in Jugoslaviji so imele številne in kvalitetne sodelavce. Verjetno pa so redke revije, v katerih bi sodelovale tako številne družboslovne in humanistične stroke in tako številni nosilci tolikih različnih svetovnonazorskih, tolikih različnih političnih, filozofskih, znanstveno-metodoloških in tematskih usmeritev.

Nosilci različnih usmeritev so imeli v vseh dvajsetih letih delovanja Anthroposa v njem enake dejanske pravice glede objavljanja, glede obsega prispevkov, glede njihovega mesta v reviji ipd.

Znano je, da so v dvajsetih letih Anthroposovega življenja v Sloveniji potekali različni politični, kulturni in idejni spopadi, da so kot gobe po dežju nastajale različne idejne in znanstvene usmeritve. Nobena od teh političnih, idejnih in znanstvenih bitk pa ni mogla niti najmanj omajati Anthroposove znanstvene pluralistične usmeritve in se ni niti dotaknila Anthroposa kot prostora znanstvene svobode. Glede možnosti sodelovanja v Anthroposu ni bilo niti najmanj odločilno, ali ima kdo v trenutku slabši ali boljši položaj v politiki, ali ima malo večjo ali manjšo politično moč, ali ostaja samo pri eni sami idejni, znanstveni ali skupinski usmeritvi ali pa jo kdaj spremeni.

V vseh dvajsetih letih Anthroposovega delovanja ni prišlo niti do najmanjšega notranjega spora (niti v redakciji niti med sodelavci) zaradi političnih, idejnih ali znanstvenih razlik. Čeprav so take razlike obstajale (ali med sodelavci ali v redakciji), je v Anthroposu vseskozi veljalo sveto pravilo, da te razlike ne smejo niti najmanj vplivati na pluralistično urejanje revije, da se širokega pluralizma revije ne smejo niti dotakniti, kaj šele načeti.

Naj tudi poudarim, da so avtorska stališča pisca tega članka samo delec Anthroposovega pluralizma, kot so bila avtorska tudi stališča, ki sem jih zapisal v prvem uvodniku pred dvajsetimi leti.

Ista uvodna stališča (nekoč in danes) so za celoto Anthroposovih sodelavcev samo eno stališče, samo osebno stališče enega avtorja, ne pa obvezna skupna stališča sodelavcev. Tudi drugačna in nasprotna filozofska, družboslovna in politična stališča morajo imeti v Anthroposu isto domovinsko pravico: vsako stališče ima enako možnost biti začetna hipoteza *strokovne razprave* (leta poskus strokovne razprave je nujen).

V Anthroposu so bile štiri večje spremembe uredništva. Nobena sprememba pa ni izvirala iz skupinskih, idejnih, znanstvenih ali političnih sporov, ampak so bile vse izzvane samo z različno zaposlenostjo članov uredništva in samo z afiniteto do uredniškega dela v tem časopisu. Niti ene resne težave ni bilo v Anthroposu zaradi različnih znanstvenih in idejnih stališč sodelavcev in urednikov, med katerimi je vladala ves čas polna harmonija glede dejanske pluralistične znanstvene usmeritve Anthroposa. S tem niti od daleč ne trdim, da je bil pluralizem Anthroposa za vse njegove sodelavce tako teoretsko utemeljen, kot to poskušam izraziti sedaj in pred dvajsetimi leti na osebni, avtorski način.

Vendar je že zgodovinsko dejstvo: dejanski znanstveni pluralizem Anthroposa je v dvajsetih letih povsem uspel, ni več eksperiment, ampak je konstitutivni delič slovenskega kulturnega in znanstvenega prostora in vsega slovenskega naprednega pluralističnega družbenega življenja.

Težave v Anthroposovem življenju so vznikale skoraj samo iz zunanjih vzrokov, samo zaradi takih ali drugačnih sprememb. Včasih, ko so bile zelo močne struje, ki npr. podpirajo nove revije, je bil obstoj Anthroposa ogrožen zaradi zmanjšanja sredstev in v kakšnih javnih občilih ga še danes ubija zarota molka (zato smo morali spregovoriti sami o sebi).

Vendar je zaradi zgodovinske resnice treba povedati, da elementarni obstoj Anthroposa - ob vsej njegovi izraziti neodvisnosti od tekoče politike in od tekočih struj ter ob vsem njegovem zanimanju za sodobne potrebe človeštva - v dvajsetih letih ni bil nikoli resno ogrožen. To pa je spričevalo dejanskega in precejšnjega pluralizma slovenske in jugoslovanske samoupravne družbe.

Naj mi bo dovoljeno izraziti mnenje, da je Anthropos eden od mnogih naravnih podaljškov tistega pluralizma dela in njegove enotnosti, ki ga je dosegla že Osvobodilna fronta slovenskega naroda z jasno odločitvijo o istih skupnih življenjskih temeljih, ki pa omogočajo tudi vso svobodo različnih svetovnih nazorov. Pred Osvobodilno fronto, v klasični slovenski družbi dveh meščanskih političnih taborov ne bi bila možna taka pluralistična znanstvena revija, kot je Anthropos.

II.

Naj mi bo dovoljeno, da izpostavim na straneh naše pluralistične revije en možen pogled na zvezo med Anthroposom in pluralizmom, ki ga odpira ena od verzij *filozofske (obče) antropologije* (saj Anthropos z antropologijo povezuje že njegov naslov).

Upam, da je filozofska antropologija, ki jo bom najkrajše naznačil v naslednjem, tista, ki lahko najbolj racionalno razjasni izrazito množstvo in raznovrstnost v človeku in v njegovi družbi in možnost objektivnega, v samem človeku utemeljenega merila za človečno vrednotenje vseh vrst človeškega pluralizma (vključno z vsemi vrstami danes aktualnega političnega pluralizma).

Prosil bi tudi bralce, da mi oprostite, če bom kljub vsemu spoštovanju do vrednot razvitih dežel tu naznačil filozofsko antropologijo, ki je povsem nasprotna trenutno prevladujočemu filozofskemu duhu razvitih dežel. Po mojem prepričanju je filozofska antropologija, ki jo poskušam očrtati tu (in v drugih svojih delih), poskus nadaljevanja največjih duhovnih vrednot ter najbolj vzvišenih in obenem najbolj realnih pogledov na človeško celoto, ki so se izrazili zlasti v *aristotelizmu*, *evangeljskemu krščanstvu* in v *izvirnem marksizmu*. Nezadostna samorefleksija evropske in svetovne filozofije in evropske kulture je tudi v tem, da ne vidite: enotno in glavno žarišče evropskega duha predstavlja *tesna kontinuiteta aristotelizem-evangeljsko krščanstvo-moderni socializem*. Največja *diskontinuiteta* v evropski zavesti pa je prav predsodek o nekakšnih globokih prepadih med temi tremi glavnimi in povezanimi duhovnimi izvori evropske kulture!

Ob *200-letnici francoske revolucije* naj omenim, da je bil (poleg vseh drugih dosežkov) del njene duhovne veličine tudi iščoča težnja, da bi ponovno našli izgubljeno zvezo med glavnimi duhovnimi izvori Evrope.

Duhu velike revolucije Francozov ne moremo zameriti, temveč prej pripisani kot zaslugo, da si je upal zastaviti tudi to nalogo in slutnjo odkrivanja izvorov, čeprav je ni uspel uresničiti. V tem poslu se prevladujoči duh kasnejše evropske filozofije ni pokazal nič močnejši od velike revolucije in njenih predhodnikov - prej vse šibkejši, kolikor bolj se bliža današnjim dnevom.

Temu, danes prevladujočemu duhu filozofije razvitih dežel lahko glede njegovih temeljev priznamo predvsem njegovo odkritosrčno samokritično priznanje, da je zgubil vsakršne celovite temelje. Prevladujoča filozofija razvitih dežel je danes zavestno ugotovila tisto, kar se je z njo začelo nezavedno dogajati takoj po Heglovem odhodu: stalen razpad teoretske celote ter vse večje drobljenje filozofske in človeške celote, ki je še živila v Kantovi in Heglovi filozofiji.

To pretirano pluralistično drobljenje sicer ni bilo samo negativno, saj je prineslo veliko število finih novih delov in delcev.

Retrogradni vidik razvoja filozofije po Heglu pa je njeno vse večje *načelno razkosanje*. Le-tega je nujno razlikovati od takega metodološkega abstrahiranja, ki bi se sicer lahko bavilo samo z brušenjem čudovitih detajlov, pri tem pa ne bi pozabilo, ali celo načelno odstopilo od možne celote človeka in filozofije o njem.

Velik del filozofije razvitih dežel je po Kantu in Heglu vse bolj drsel k tistemu načelnemu parceliziranju filozofije, ki se danes, končno, izraža v *precej splošni antiholistični usmerjenosti*. Se pravi, v načelnem zanikanju možnosti človeške celote in v načelnem odrekanju od filozofske antropologije, ki ima za predmet to možno človeško celoto, in v načelnem bavljenju samo s fragmenti (celo s takimi, ki vse bolj izgublajo izrazito filozofičnost).

Teoretična težava sodobne antiholistične filozofije je v tem, da je njen pojem celote (in tudi človekove celote) imanentno enak *staremu pojmu* celote v stari, *metafizični* holistični filozofiji. Tudi sodobna filozofija se ni prebila do *novega pojma celote*, ki bi bil utemeljen v resnični izkustveni strukturi in v resnični, zgodovinski dinamiki človeka in sveta.

Utemeljeni pojem človeške (in vsake) celote pa živi (delno implicitno in delno eksplicitno) vsaj že 2300 let v Aristotelovi, evangeljski krščanski in izvorni marksistični filozofiji.

Naj poskusim nakazati, z nekaj svojimi besedami, ta realni antropološki in realni humanistični pojem človeške celote.

Vsaka celota v svetovni strukturi in tudi vsaka človeška celota je *gibljiva in odprta*.

Izjemne posebnosti človeške celote, ki določajo človeka kot *posebno bitje kozmosa*, so v tem, da je med vsemi izkustveno znanimi celotami prav *človeška celota*

- najbolj negotova celota,
- najbolj nihajoča celota,
- najbolj v sebi nasprotna celota,
- najbolj v sebi utemeljena, najbolj pretočna, najbolj kozmično dimenzionirana in najbolj samouničenja in samodeformiranja sposobna celota,
- celota, ki vsebuje možnost največjega razpona med notranjimi spečimi možnostmi in visokimi bleski samoaktualizacije, največjega razpona med lastnim dobrim in zlim,
- najbolj razvojna celota, se pravi, da združuje v sebi največja nasprotja in soodvisnosti progressa in regresa, kontinuitete in diskontinuitete, premege in spiralnega razvoja, preme ali obratne sorazmernosti bistvenih sestavin človeške biti,

- najbolj kompleksna celota, v kateri je najtežje najti tisto delnost in tisti fragment, ki je v konkretni situaciji ključen za nadaljni polni razvoj celote,
- konkretna optimalnost te celote se v času in prostoru najbolj spreminja,
- vse zgoraj naštetje (in še mnoge druge) *izrazite značilnosti* človeške celote so *utemeljene v notranjem celovitem jedru vse razsežne in gibljive človeške celote, v nihajočem celovitem izvoru človeškega bistva: v zamišljajski aktivnosti* človeka, v njegovih potrebah, v njegovem delu, v njegovi praksi, produkciji, ki je vedno enotnost različnosti (nikoli ni absolutno identična in harmonična celota).

Nerealni, neizkustveni in izkonstruirani pojem človeške celote, ki je značilen za staro, nedialektično holistično filozofijo in obenem za njeno najhujšo navidezno nasprotnico, za moderno antiholistično filozofijo, je pogosto le impliciten: človeška celota je "idealna", je zaprta, je samo v sebi utemeljena celota, je celota brez bistvenih notranjih nasprotij, je v bistvu popolnoma skladna in popolnoma enotna-identična celota, je v eni sami lastnosti človeka utemeljena celota (v razumu-umu, v instinktu, v čustvu), je popolna (perfektna) celota.

Moderna filozofija, ki absolutizira fragment in ki je načelno antiholistična, je imela prav, da je zavrгла tak abstrakcionistični pojem celote. Temeljito pa se je zmotila, ker ni pomislila, da je možen povsem drugačen, dialektičen pojem celote (kot sem ga označil zgoraj), in ker je zato ostala odvisna od starega pojma celote.

Je in bo spodletel vsak poskus, da se človeški pluralizem koherentno razloži, izhajajoč iz pojma celote, ki ga gradi katerakoli abstrakcionistična (idealistična ali materialistična) filozofija, saj je njen pojem absolutne identičnosti nezdržljiv s stalnim bogastvom človeških različnih možnosti (pa naj se ta identičnost naslanja na tak ali drugačen substrat).

Bistveno večje možnosti za objektivno razlago in za objektivno vrednotenje vseh človeških pluralizmov pa ima realni humanistični (dialektični) pojem *zakonite enotnosti različnosti v vsaki celoti* in še zlasti v zapletenih človeških celotah.

Naj iz dialektičnega pojmovanja človeške celote ilustrativno izvedem nekaj izjemnih značilnosti človeškega pluralizma (pluralizmov):

- *Najgloblji koren človeškega pluralizma (pluralizmov) je že v vsaki človeški individui kot bitju dela - in seveda v vseh individuah.* Potenciali, ki imajo koren v človeškem delu, so že v vsakem normalnem posamezniku lahko izvor izvirnega bogastva različnih in nasprotnih normalnih potreb, bogastva različnih plodnih fantazij, normalnih želja, različnih predstav, misli in brezkrayne možnosti kombiniranja uresničljivih zamisli, različnih dejanj in različnih proizvodov (proizvodov v širšem smislu, ne samo v materialni proizvodnji, ampak v vseh posebnih praksah: umetniški, znanstveni, politični, moralni, religiozni). Zato so že v vsakem posameznem človeškem bitju tako bogate možnosti številnih različnih pluralnosti, da jim ne seže niti do gležnjev nobeno drugo posamično bitje (zlasti glede bogastva različni kvalitet). Te potencialno neštevilne in vse nove človeške pluralnosti so pogojene z enotnostjo človeka in človeštva: najprej z enotnostjo individue, v kateri so združeni vsi njeni različni potenciali; potem z enotnostjo zgodovinskega razvoja človeštva, saj se številne plasti kulture (ki jih snuje samo človek kot bitje dela) v vsaki človeški individui križajo na neponovljivo različne načine. Zato so človeške individue že po svojem kulturno-zgodovinskem nastanku veliko bolj individualizirane in med seboj veliko bolj različne (pluralne) kot katerakoli istorodna bitja. Tudi pri človeku je torej pluralizem (kot pri

vseh bitjih) vedno pogojen z enotnostjo (in narobe). To pozabljajo vse individualistične, relativistične, pragmatistične in anarhistične teorije človeškega pluralizma. Totalitaristične antropološke smeri (Hobbes, Hegel, Stalin in dr.) pa pozabljajo, da metafizično nadrejena enotnost ne dopusti izraziti potencialne in plodne pluralizme, ampak jih duši in uniformira.

- Velika objektivna različnost in potencialna *pluralnost človeških skupin* (mikro skupin in makro skupin) je na vseh področjih človeškega življenja utemeljena: najprej v pluralizmu oseb, ki so vključene v te skupine; in potem v različnih križanjih že obstoječih kulturnih tokov v vsaki skupini in na koncu v proizvajanju različnih sintez v vsaki od teh skupin. Navidez skrajno pluralistične kvaziliberalistične teze, ki zožujejo ves bogati pluralizem nekega naroda na nekaj siromašnih političnih strank, so neverjetno ozkogledne, saj ne vidijo veliko bogatejšega in večplastnega pluralizma skupin na drugih področjih: različne vrste številnih gospodarskih enot, različne vsebine številnih krajevnih enot, različne vzgojnokulturne enote, različne družinske enote.

- Naivne "liberalistične" ideje ne uvidijo, da (zaradi nasprotij v človeku, zaradi stalne možnosti odtujitve in neuskkljenosti posameznih plasti človeštva in zaradi možnosti velikih razponov med dobrim in zlim v vsaki osebi in v vsaki skupini) nikakor ni mogoče nekritično slaviti pluralizem nasploh, ampak da je potrebno in možno vrednotiti in *vrednostno diferencirati zelo različne človeške in družbene pluralizme*.

- Poleg številnih pluralističnih teženj struktur in prepletov, ki *bogatijo* individualno in skupinsko celovitost so tudi pluralizmi, ki so *izrazito odtujevanje* posameznikov in skupin: skrajno pluralna, kaotična konkurenca kapitalističnih posameznikov in skupin je izbruhnila v največjo ekonomsko krizo človeštva (v letih 1928-1934); navidezno bogati pluralizem navideznih potreb (in njim ustreznih proizvodov) v neokapitalizmu je v resnici redukcija višjih potreb na nižje potrebe; prevelika razdrobljenost v številne stranke in politične skupine je bila večkrat vzrok nemoči posameznih dežel; taka nemoč je bil tudi fevdalni partikularizem; v zadnjih dvajsetih letih je v Jugoslaviji nastal verjetno najbolj pluralistični birokratizem v vsej človeški zgodovini (boj neštetih atomiziranih, večjih in manjših birokratskih centrov), ki pa je enako dušil in zadrževal prehod v intenzivno gospodarjenje, kot uniformirani birokratizem.

Edino *realno merilo* za diferenciranje in vrednotenje posameznih konkretnih človeških in družbenih pluralizmov je možna *konkretna celota* posameznikov in skupin v konkretnih zgodovinskih okoliščinah.

Iz vsega navedenega v točki II. sledi:

1) zaradi *negotovosti, razvojnosti in nasprotnosti človeške biti in družbe* bo vedno nujno precizno analizirati in *vrednostno diferencirati različne osebnostne in družbeno-skupinske pluralizme*;

2) samo *realno humanistična metoda* - s koncepcijo *konkretne človeške celote v konkretnih zgodovinskih pogojih* - lahko zgradi koherentna etično-vrednostna merila in sociološko utemeljene družbeno-praktične predpostavke za *diferenciranje raznih pluralizmov*.

Izhajajoč iz načelnih filozofskih predpostavk (o utemeljenosti meril za razne pluralizme v možni konkretni zgodovinski celoti posameznika in skupine), poskušam v nadaljnjem mali, toda vztrajni čolnič Anthroposa zagledati na širokih in visokih valovih tistih pluralizmov, ki so dali značilno podobo vsem obzorjem dvajsetega stoletja. Seveda bo možno na moji skromni skici naznačiti samo nekaj potez, zlasti glede odnosa med političnim pluralizmom, znanstvenim pluralizmom in svobodo.

Začnimo z verjetno največjim današnjim predsodkom glede pluralizma (če izvzamem skrajno omejeni totalitarizem). Ta predsodek meni, da je največja strokovnost, ki se z drugimi sploh noče pogovarjati. Samozaverovani aksiom pravi: samo parlament in večstrankarstvo sta resnična demokracija in resničen politični pluralizem; nestranski politični pluralizem naj bi bil "leseno železo", *contradictio in adjecto*, nelogična protislovnost.

Seveda ima taka hipoteza popolnoma enako pravico igrati vlogo začetne hipoteze strokovnega članka ali študije, kot moje presenečenje: kje so tu pojmi, kje so zgodovinska dejstva?! Vsekakor pa je tu že dialog dveh enakopravnih hipotez: jaz bom poskušal svojo hipotezo dokazovati vsaj z nekimi strokovnimi argumenti, nosilci druge hipoteze pa imajo nastežaj odprta vrata Anthroposa, da poskušajo najti svoje strokovne argumente (že v tej številki so objavljena stališča, ki so drugačna od mojih!).

Moja izhodiščna hipoteza: *demokracija* je odločanje ljudstva o bistvenih družbenih zadevah in poseben politični pluralizem je njen bistveni del; resnični znanosti bi najbolj ustrezala resnična demokracija in pluralizem; v nobeni sodobni deželi (niti v razvitih kapitalističnih državah niti v socialističnih državah) še ni (možne) demokracije in njenega pluralizma; ponekje v svetu so že precejšnji elementi demokracije, ne pa njena možna stopnja; parlament in večstrankarstvo kot taka nista nikjer in nikoli že sama vsa demokracija in njen pluralizem, lahko sta le eden od njenih elementov; mnogi drugi elementi demokracije so v 20. stoletju mnogo globlji kot parlament in večstrankarstvo.

Elementarna korektnost znanstvenega dokazovanja vsake hipoteze, ki ga bom poskušal najkrajše in fragmentarno aplicirati, zahteva vsaj dvoje: a) začetno definiranje v hipotezi vsebovanih pojmov, b) verifikacija v hipotezi povezanih pojmov s tipičnimi izkustvenimi (zgodovinskimi, družbenimi) dejstvi.

Ad a) Demokracija (*demos* = ljudstvo, narod; *kratein* = vladati, upravljati) bi bila šele družbena ureditev, v kateri bi vsaj večina naroda (ljudstva) ali vsaj večina volilcev odločala o najbolj bistvenih gospodarskih, državnih, policijskih, vojaških, mednarodnih, vzgojnokulturnih in drugih bistvenih zadevah. To ni uresničeno v nobeni sodobni državi ali narodu (čeprav bi bilo to možno); zato ni nikjer celovite (možne) demokracije.

Lahko pa smo iskreno veseli, da v tem trenutku vladajo v številnih državah sveta netotalitaristične, razumne elite (zelo ozke manjšine), ki so pripravljene na določen napreden kompromis z množicami. Toda to je še zelo daleč od demokracije, saj mero tega kompromisa še vedno čvrsto drže v rokah elite, torej vladajo (upravljajo) ozke manjšine!

To stanje je gotovo napredek, v katerem se najlažje množe tudi elementi prave demokracije. To je jasen napredek v primerjavi s prvo polovico 20. stoletja, v kateri so

prevladovala totalitaristične ali pa vsaj zelo samovoljne, zelo mnopolistične in avanturistične elite. Zaradi napredka v smeri uveljavljanja razumnih elit in kopičenja elementov demokracije se bo morda v toku 21. stoletja res dogodilo, da kje zmaga resnična demokracija in demokrati pluralizem.

Tiste teze o demokraciji, ki so zelo glasne in ki demokracijo (vladavino ljudstva, naroda) enačijo z obstojem neznatnih manjšin, z večstrankarskimi in novinarskimi elitami in s parlamentarnimi elitami (ki obsegajo neznaten odstotek prebivalstva) - so očitno "leseno železo", saj večino ljudstva mešajo in enačijo z neznatno manjšino.

Ad b) Po zgornjih (fragmentarnih, začetnih) definicijah pojmov v moji hipotezi (da je možna demokracija 20. in 21. stoletja kvalitetno in kvantitetno veliko več kot goli parlamentarizem, večstrankarstvo in raznovrstna sredstva za obveščanje), prehajam sedaj k navajanju nekaterih tipičnih zgodovinskih dejstev iz razdobja med 17. in 20. stoletjem, ki izkustveno dokazujejo to hipotezo.

V prid tezi, da formalni obstoj parlamenta, več strank in časopisov še daleč ni resnična in možna demokracija, govorijo naslednja zgodovinska dejstva:

Najprej je očitno, da je številne zelo hvaljene parlamentarne vlade izvolilo samo 25-35% volilcev, pa je že po tem elementarnem in evidentnem merilu jasno, da so to vladavine izrazitih manjšin.

V trditvi, da že sam parlamentarizem predstavlja čisto demokracijo, je precejšnje "leseno železo", saj množice za 4 ali 5 let predajo z volitvami skoraj vsa pooblastila "izvoljenim" poslancem, potem pa vso to dolgo dobo ne morejo zahtevati njihovega obračuna ali spremembe politike. Take volitve so dejansko odrekanje množic (demos, naroda, ljudstva) od daleč največjega dela demokracije za mali drobec demokracije.

Kjer niso obstajale zelo močne demokratične organizacije, ki so bile bolj vsebinsko demokratične kot gole forme parlamenta in večstrankarstva (navajam jih kasneje: delavski sindikati, demokratične delavske stranke in leva gibanja), sta bila parlament in večstrankarstvo lahko neposredno izhodišče za skrajne totalitarizme (uveljavljanje fašizma v Italiji, Nemčiji in Avstriji pred drugo svetovno vojno).

Najvažnejše je najbolj vsebinsko in najbolj množično zgodovinsko dejstvo. Prav v nobeni od številnih dežel, v katerih je med 17. in 20. stoletjem obstajala parlamentarna in večstrankarska oblika (in teh oblik je bilo res veliko), ni odločala večina ljudstva (ali večina volilcev), saj te množice nikjer niso bile resnično seznanjene z dejanskim zapletenim stanjem gospodarstva, policije, vojske itd. in še manj z dejanskimi alternativami, ki obstajajo na teh ključnih družbenih področjih. Samo temeljito poznavanje teh stanj - in zlasti realnih alternativ na teh najvažnejših, ključnih področjih narodnega (državnega) življenja - pa je pogoj resničnega družbenega odločanja, vladanja in upravljanja, pogoj resnične demokracije. Zato je bilo vladanje, upravljanje v teh stoletjih (17. do 20. stoletje) še vedno (tudi v parlamentarizemih) v rokah ozkih elit (ne glede ali so bile razumno paternalistične, ali cinične, ali fanatično mnopolistične).

Tisti svetovni centri, ki so največ govorili o parlamentu in večstrankarstvu kot najvišji demokraciji, niso v razdobju 17. - 20. stoletja v drugih delih sveta prav nič pospeševali teh oblik, kjer jim niso prijale. Odprto in množično so uvajali na največjih kontinentih sveta antiparlamentarne oblike (sistem vojno-administrativne okupacije: klasični imperializem, kolonializem) ali pa so z zunanjo intervencijo ukinjali neposlušne parlamente in njihovo večstrankarstvo (v drugi polovici 20. stoletja v številnih nerazvitih deželah).

Zato glavna oblika boja večine človeštva za svobodo, demokracijo in pluralizem v 20. stoletju sploh ni prvenstveno boj za parlamentarizem in večstrankarstvo, ampak boj za osvoboditev narodov, do katere je res prišlo v drugi polovici 20. stoletja.

Slavna "kulturalna" in "demokratska" srednja Evropa (Avstroogrska) je šele tik pred svojim zlomom (še leta 1908) uvedla prvokrat in edinkrat "splošno" (samo za moške!) in tajno volilno pravico, ker je vedela, da celo ta skromni korak lahko oslabi položaj diktatorske centralistične manjšine.

Pri vseh omejenostih golih oblik parlamenta in večstrankarstva pa sta vendar oba velik zgodovinski napredek v primerjavi s fevdalnim avtokratizmom in voluntarizmom ter z vsemi skrajnimi oblikami totalitarizma. Marsikje sta parlament in večstrankarstvo pomembna drobca v rasti resnične demokracije, vendar le, če to rast zagotavljajo predvsem drugi pomembnejši elementi demokracije, ki so bolj vsebinski in bolj temeljni.

Teh izrazitih vsebinskih demokratičnih elementov je bilo v novem veku in zlasti v 20. stoletju zares ogromno, vendar jih nekateri izobraženi ljudje (in celo nekateri družboslovci) še danes ne vidijo. Vzrok tej nevednosti ni totalno neznanje ali nedostopnost zgodovinskih dejstev, ampak tisto ideološko gledanje, ki apriorno postavi kot edino vrednoto parlament in večstrankarstvo, potem pa z notranjo cenzuro eliminira v svoji zavesti ogromno morje znanih zgodovinskih pojavov *bolj neposredne in bolj vsebinske demokracije, kot je samo gola forma parlamenta.*

Naj navedem nekaj *ogromnih valov demokracije v zadnjih stoletjih - in zlasti v 20. stoletju* - ki so že izraz moderne dobe (niso stara kmečka ali plemenska demokracija). V teh zgodovinskih valovanjih človeštva je bilo *več elementov demokracije kot v sami formi parlamenta in večstrankarstva:*

- aktivna udeležba stotin milijonov ljudi na vseh kontinentih v narodnoosvobodilnih in antifašističnih gibanjih 20. stoletja (demokratičnost zlasti pred osvajanjem oblasti),
- revolucije novega veka, ki so zajele stotine milijonov ljudi: nizozemska, ameriška, francoska, srbska, mehiška, dve ruski, jugoslovanska, kitajska in veliko število revolucij v 20. stoletju (demokratičnost zlasti pred osvajanjem oblasti),
- večstomilijonsko sindikalno gibanje na vseh kontinentih,
- delavske stranke (socialistične, socialdemokratske, del komunističnih strank) na vseh kontinentih (demokratičnost zlasti pred osvajanjem oblasti),
- združne mreže, ki so zajele velik del človeštva,
- lokalne in komunalne samouprave v velikem delu teritorialnih enot in mest v raznih delih sveta,
- poklicne organizacije z milijoni članov,
- pogosti pojavi soodločanja in samoupravljanja v modernem gospodarstvu, tripartitno sodelovanje sindikati-država-delodajalci,
- mirovne, ekološke, mladinske in ženske ter študentske organizacije,
- prostovoljne kulturne in telesnokulturne organizacije.

Tudi v vseh teh globjih valovih demokracije so bili nedemokratični elementi (npr. lastni birokratizem). Vendar je bilo v njih veliko več neposredne in vsebinske demokracije kot v deželah, kjer je bila forma parlamenta in večstrankarstva brez naštetih globjih demokratičnih elementov. Samo učinkovito delovanje takih elementov zagotovi, da parlament in večstrankarstvo ne postanega iztočnica skrajnih totalitarnih diktatur (samo enotni nastop sindikatov in levih strank je pred vojno v Franciji preprečil prihod totalitarne desnice in enako v šestdesetih letih v Italiji).

Sedaj poskušam široke demokratične težnje človeštva v 20. stoletju zožiti na naš jugoslovanski in slovenski prostor. Skušam uzreti čolnič Anthroposa kot mali, vendar zvesti drobec znanstvenih in demokratičnih valovanj v tem prostoru (ne gre za sistematično zgodovino, ampak le za nekaj tipičnih zgodovinskih primerov).

V jugoslovanskem - in še posebno v slovenskem - prostoru je že skoraj sto let očitna razlika med ljudsko, neposredno demokracijo in meščanskim strankarstvom.

Ljudska, nestranska demokracija (ki je tudi pri nas imela skoraj sto let, približno med 1860-1945, vse elemente našete ob koncu III. dela: tabori, ljudska fronta, sindikati, delavske stranke, zadruga, revije, kulturne in telesno kulturne organizacije) je v teh osemdeset letih neprestano rasla in njen spopad z meščanskim strankarstvom se je vse bolj zaostroval. Kar se da naravni propad meščanskega strankarstva in zmaga OF slovenskega naroda sta bila organski rezultat te diferenciacije.^{*)} Ta diferenciacija je bila temeljit razvoj dveh silnic: rezultat vse večje zrelosti vodstva ljudske demokracije in izredne, stalne nezrelosti slovenske buržoazije, ki niti po šestih stoletjih obstoja na slovenskih tleh ni razvila svoj industrijski sloj in je bila zato hlapčevska, politično nezrela v odločilnih trenutkih slovenskega naroda (leta 1918-19 in 1933-45). Zmaga ljudske demokracije na slovenskih tleh ni bila "komunistična zarota" niti uvažanje "tujega recepta", ampak največja slovenska in evropska izvirnost!

Ker bi morala biti vsaj ta zgodovinska dejstva do leta 1941-45 jasna (pa na žalost mnogim niso), bom odnos med politiko, političnim pluralizmom in znanostjo - v ta odnos pa je vključen tudi delec, ki se imenuje Anthropos - moral v nadaljnem bolj ilustrirati z zgodovinskimi dejstvi po letu 1941 in zlasti po letu 1948.

V tem avtorskem prispevku ne bom omenjal lastne izkušnje zaradi vsiljivosti, ampak zaradi čimbolj nazornega zgodovinskega pričevanja.

Niso redki neobveščeni Slovenci, ki verjamejo glasovom, da od leta 1941 ali vsaj od leta 1945 leži nad našo domovino neprekinjen in popoln pokrov ledene dobe, brez vsake svobode, demokracije in pluralizma. Ta naš debeli led naj bi bil samo podaljšek stalinistično sibirskega ledu. Slovenska pomlad naj bi se, po tem mnenju, začela dogajati šele v zadnjih nekaj letih.

Po vsem svojem vedenju (to bi moral vedeti tudi tisti, ki pozna slovensko zgodovino v zadnjih 1400 letih) in tudi po svojih neposrednih doživetjih zagotovo vem, da se je slovenska demokratična pomlad začela zelo krepko že v letu 1941 in da od takrat traja vse do danes.

Res so bili vmes kakšni sneženi in hladni dnevi, res so ponekje ležali kosi ledu, toda to ni bila niti zima niti ledena doba.

Če začnem v letu 1941, pri nastanku OF in NOB, poskušam konkretnije osvetliti tedanje izvore vsega kasnejšega pluralizma in demokracije. Niti od daleč ne gre samo za vprašanje pluralizma med ustanovnimi (in drugimi) skupinami OF. Povsem je zgrešena predstava, da naj bi v tej tovarišiji vladala slepa disciplina in podrejenost običajnih borcev in aktivistov vodstvu OF in KP. To predstavo procirajo nevedni ali zlonamerni iz svoje "zavesti", iz svoje okolice in prakse, iz svojih vrednot, ker niso poskušali dojeti

*) Podrobneje o tem v knjigah avtorja *Na kriznih križpotjih*, Ljubljana, 1988, in *Nadaljevanje naše poti*, Ljubljana, 1983.

antropološke vsebine revolucionarnega in osvobodilnega gibanja v pogojih skrajnega nasilja. Tedaj (leta 1941-1945) je gibanje moglo obstati samo, če množica borcev, aktivistov izkaže junaštvo, stoicizem, vzdržljivost in iznajdljivost. Organizacijske vezi so bile med vojnimi enotami in aktivisti v primerjavi s sodobno industrijsko družbo (ki je dejansko velika kasarna) bolj šibke, pogosto sporadične, pogoji boja zelo različni. Zato je bilo potrebno veliko več osebne iznajdljivosti in samostojnosti kot v najuspešnejših industrijskih in postindustrijskih družbah. Tistim tisočem, ki so vzdržali take preizkušnje, kakršnih ni bila sposobna večina drugih Evropejcev in nobena naših prejšnjih generacij, so taki osebni dosežki dali veliko osebno samozavest, dobili so veliko spoštovanje v gibanju in podporo v svojih okoljih, ne glede ali so imeli kakšne funkcije ali ne. Zato jim niti od daleč ni prišla na misel slepa hlapčevska pokornost do "višjih". Pridobljeni osebni moralni kapital je ustvaril veliko število samozavestnih ljudi. Le-ti so bili s to svojo množično samozavestjo daleč močnejši in številnejši substrat resničnega pluralizma v Sloveniji, kot ga je naša domovina imela kdajkoli od prihoda naših prednikov pred 1400 leti (v II. teoretskem delu sem omenil, da je glavni izvor pluralizma osebnost!).

Naj navedem nekaj svojih takratnih izkušenj, ker so zame neposredna pot do pluralizma Anthroposa in današnjih dni.

Ker sem pri vodstvu OF v juniju leta 1941 zahteval, da me takoj pošljejo v partizane, je tovariš Kidrič odločil, da sem potrebnejši kot kurir IO OF. Zdelo se mi je, da to ni dovolj, pa sem s svojimi mladimi tovariši organiziral mladino na Dolenjskem, v ljubljanskih gimnazijah, na terenih za Bežigradom, prenašal orožje, trosil propagandni material, pisal po zidovih gesla. Pri tem sem med mladimi vedno poskušal povezati vse struje: napredne katolike, sokole, mlade komuniste.

Ko sem poleti 1941 ustanavljal prvi odbor mladinske OF v Višnji gori, sem moral očetu povedati, da me ne bo, da ne bi nastala zmeda v kurirskih vezeh, ki sem jih držal med člani IO OF in drugimi aktivisti. Rekel mi je, da fantje, ki jih bom povezal, lahko ostanejo sokoli. Na to sem dejal, da ne bom ustanavljal po skupinah, ampak enotno organizacijo, ki bo čim širša. Molče se je strinjal. Ne da bi mu kaj pojasnjeval, sem potem ta mladinski odbor OF oblikoval tako, da so bile zastopane vse struje in sloji: Franci Groznik (katolik), Jože Volk in Tone Turenher (sokola) in Ivan Štepic (iz obrtniške, intelektualne, kmečke in trgovske hiše). O teh strujah in sestavi pa se na ustanovnem sestanku nismo prav nič menili, ampak le o osvobodilnem boju. Ko sem se vrnil iz Višnje gore, sem poročal o ustanovitvi tega odbora. Kidrič me je pohvalil, povedal, da je to prvi odbor mladinske OF izven Ljubljane, ni po zahteval nobenih detajlov. Ko sem se tako pogovarjal z obema glavnima možema OF, sem se zaradi takih odnosov čutil povsem samostojen in svoboden. Kot zanimivost o odnosih naj povem, da nisem niti očetu (ki je verjetno to slutil, ker je poznal moja samostojna stališča glede socializma že nekaj let nazaj) niti Kidriču (ki je bil zelo korekten do drugih članov IO OF, pa me o tem ni spraševal) - povedal, da sem skojevec, kamor me je sprejel Milan Šušteršič, pa sem bil tudi v tej smeri pluralistično samostojen od IO OF.

V prvi veliki skupini zapornikov, ki smo bili na začetku leta 1941 poslani v fašistične zapore v Alessandriji (Severna Italija), ni bilo niti enega vplivnega starejšega voditelja. Vodstvo množičnega zaporniškega kolektiva (ki je sploh moje najlepše doživetje medljudske človečnosti) in vsega njegovega idejnega in političnega dela so dve leti in pol opravljali skoraj izkušno mladi med sedemnajstimi in devetnajstimi leti.

Ker čutim neposredno zvezo tistih časov z mojim doživljanjem Anthroposovega pluralizma, naj omenim, da sem velik del predavateljskega in spisateljskega posla v Alessandriji in kasneje v partizanih (kot komisar čete in koroških bataljonov) opravljal v zaporu in partizanih tudi jaz. Ena od najbolj pogostih tem mojega tedanjega pisanja in predavanja se je nanašala na skupne osnove socializma, prvotnega krščanstva in sokolstva. Nikoli nisem imel med tovariši in v vodstvih s tem temeljem idejnega pluralizma nobenih težav. Od takrat do danes že skoraj petdeset let govorim in pišem isto. To vse sem navedel kot konkreten dokaz pluralizma od leta 1941 in nesmiselnosti govoričenj o sektaški uniformiranosti komunistov ter o antiteizmu in antireligioznosti kot glavnih idejnih značilnostih osvobodilnega boja in povojnega razvoja Slovenije in Jugoslavije. Slovenske cerkve so bile v šestdesetih letih veliko bolj polne kot v zadnjih letih. Pojavi sektašenja do religije so bili včasih ali kot politična reagiranja na nazadnjaštvo ali na nižjih ravneh, vendar le kot kosi ledu na začetku spomladi in ne kot ledena doba.

V pripravah prvega povojnega množičnega mladinskega kongresa leta 1946 v Zagrebu sem na sestanku vodstva slovenske mladine podal odločno kritiko predloga statuta, da se mora omogočiti večja demokratičnost, zlasti možnost različnih predlogov. To sem zagovarjal v polemiki s piscem predloga pred tisoč petsto delegati v Zagrebu, ne da bi imel kakšne težave. Takrat pa se je že pokazalo, da za povojni pluralizem ni dovolj samo moralni kapital iz boja, ampak tudi neko znanje.

Temelji našega znanstvenega in političnega pluralizma, ki so postavljeni leta 1941, so zrasli še na višjo, trdnejšo in širšo osnovo po letu 1949, po spopadu s stalinizmom.

Najprej pa nekaj besed o *definiciji političnega pluralizma*, o kateri se po našem prostoru že trideset let kotalijo različne megle. Problematiko političnega pluralizma zožujejo nejasni pojmi o tem pluralizmu, ki ga največkrat zreducirajo na večstrankarsko ali pa v preteklosti samo na odnos vodstva do nekaj publicističnih skupinic v revijah, kot so bile Praksis, Perspektive, Nova revija in podobno.

Če bi bil teoretski pristop k političnemu pluralizmu preciznejši, bi bil pogled na njega dosti širši in kompleksnejši.

Če pa *politiko* po zahodnoevropski navadi zožimo samo na *državo* in *oblast*, spadajo v siromašni politični pluralizem seveda smaloštevilni subjekti, ki se neposredno bore za oblast (npr. politične stranke in njim podobne skupine).

Če pa *politiko* bolj *moderno* (zajemajoč vse pojave 20. stoletja) in *teoretsko globlje* (kot npr. Aristotel v Nikomahovi etiki) razumemo kot *celotno upravljanje družbe* (skupaj z državo), se polje in preseki političnega pluralizma močno razširijo in razplaste. Tedaj je del političnega pluralizma in politično deluje vsaka skupina, ki svoj interes tako oblikuje in ga tako izraža v javnosti, da to vpliva na družbeno upravljanje. Zato so lahko dejavniki političnega pluralizma tudi podjetja, gospodarske panoge, teritorialne organizacije, sindikati, stanovske organizacije, mladinske organizacije, izobraževalne in znanstvene organizacije - seveda, če je sistem tak, da dopušča javno izražanje in uveljavljanje njihovih interesov. Sredstva pluralističnega političnega delovanja niso samo volitve in osvajanje poslanskih mest, ampak tudi pritisk javnega mnenja, propaganda, štrajki, zborovanje, tisk. Če to upoštevamo, je bilo v Jugoslaviji in Sloveniji političnega pluralizma več kot v kakšni razviti sodobni deželi, ki ima samo meščanske stranke, te pa so samo volilni aparati.

Po letu 1948 je jugoslovanska in slovenska pomlad dobila nov vzgon, ko se je *titovsko vodstvo odločilo, da začne graditi samoupravno socialistično družbo. Že v*

začetku desetletja 1950-60 je titovsko vodstvo zgradilo v gospodarstvu in v vsej družbi vse predpostavke nestranskega političnega pluralizma, ki je lahko širši, globlji in vrednejši od golega stranakarstva.

Temelj jugoslovanskega množičnega političnega pluralizma je zakon o samoupravljanju v podjetjih, sprejet 27. junija 1950. Takoj je bilo izvoljenih 6.319 delavskih svetov in 7.136 upravnih odborov. S tem je administrativni upravni oblasti odvzet uniformen in podrejen gospodarski temelj, ki je spremenjen v deset tisoče relativno samostojnih subjektov. Množični fundamentalni ekonomski pluralizem je najmočnejše spodbujal demokratičnost in pluralizem v vsej jugoslovanski družbi in tudi v idejno-politični nadgradnji. To je bil velik nepovraten korak v pluralizem, saj jugoslovanski birokratizem nikoli ni mogel biti več monoliten brez monolitnega temelja. Deset tisoči osnovnih gospodarskih subjektov so bili veliko bolj temeljit in dalekosežen korak v politični pluralizem kot kakšna opozicijska stranka ali časopis.

Poleg gospodarskega temelja je pluralizem kmalu začel segati v vsa nadstropja jugoslovanske družbe.

Kardelj je leta 1949 v SANU izrazil temeljno tezo, da naj bo znanost povsem neodvisna od politike. Na ljubljanskem kongresu jugoslovanskih književnikov leta 1952 je Krleža posebej poudaril nujnost osvoboditve umetnosti od birokratskega dogmatizma in tudi od idejnega podrejanja oživiljeni malomeščanski ideologiji. Ta dva dogodka sta bila signala, da so se znanosti in umetnosti odprle možnosti samostojnih družbenih subjektov. Leta 1952 so bile razpuščene proizvodne zadruge na vasi, kar je odprlo bistveno večjo samostojnost polovici takratnih jugoslovanskih proizvajalcev - kmetom. Šesti kongres ZKJ leta 1952 je zavrnil komandno vodečo vlogo ZK in tudi odprl možnost bolj samostojnega delovanja družbenih subjektov.

Titovsko vodstvo je pred skoraj 40 leti tako odprlo vrata pluralizmu na vseh najvažnejših družbenih področjih (moderno gospodarstvo, kmetijstvo, politika, znanost, umetnost). Od takrat nestranski politični pluralizem avtentičnih interesov dejansko stalno raste ("raste" v realni antropologiji in sociologiji seveda ne pomeni idealne čistosti - to je za naivno metafiziko - ampak je samo prevladujoča težnja, naš družbeni razvoj pa vključuje tudi zastoje, nihanja, delna nazadovanja in pluralizmu in demokraciji nasprotne sile: birokratizem in malomeščanstvo).

Napredek nestranskega političnega pluralizma je bil več kot očiten med leti 1950 in 1970 tudi če namenoma gledamo samo na *najožje politično področje* (kar je ali popolnoma neznano ali potiskano iz zavesti tistih "liberalcev", ki, zaradi slepote svoje ideološke apriornosti, potiskajo iz svoje zavesti taka očitna dejstva, kot bodo navedena tu spodaj, in ki se čudijo: kako je "sploh možen" politični pluralizem brez večstrankarstva, to je vendar "leseno železo").

Že na volitvah okrog leta 1960 je bilo v Sloveniji na več mestih več kandidatov za isto mesto na splošnih volitvah; okrog leta 1960 izhajajo revije in časopisi z opozicijsko nastrojenostjo; na šestem kongresu ZK Slovenije leta 1968 sem predložil komisijo za statut, v kateri so se izrazito kresala različna stališča, potek razprave pa je bil ploden; glasovanja o različnih stališčih na tem kongresu niso bila uniformna; takoj po letu 1960 se začne posebno nastopanje študentskih skupin; medtem ko v glavnih "razvitih demokracijah" zatolčejo novo levico in študentsko gibanje 1968 s surovo silo, samo v Jugoslaviji in Sloveniji pride do enakopravnega dialoga med političnim vodstvom in študentskim gibanjem (kar povzame predsedstvo ZKJ v svojih odličnih smernicah: v

Sloveniji v smeri tega dialoga delujejo zlasti študentski poslanci v republiški skupščini, to pa je politični dosežek, ki ga ni bilo v nobeni deželi "razvite demokracije"); na volitvah v organe ZKS leta 1968 so bile odprte liste; na takratnih splošnih volitvah pa večkrat po več kandidatov za ista mesta.

Dobesedno skoraj vse oblike političnega pluralizma, ki se pojavljajo v Sloveniji v zadnjih nekaj letih, so bile izrazito prisotne že kmalu po letu 1960. Vse te temeljne možnosti pa so bile seveda ustvarjene z demokratičnim osvobodilnim gibanjem po letu 1941 in zlasti s politiko titovskega vodstva po letu 1948. Vse temeljne, odločilne zasluge za razvoj pluralizma (v širšem in ožjem smislu) v Jugoslaviji in Sloveniji po letu 1950 imajo titovski komunisti, ki so odprli vrata demokratičnemu pluralizmu s skrajno tveganim spopadom s Kominformom in Stalinom. Samo oni bi nosili najstrašnejše posledice, če bi v tem našem spopadu z giganti birokratizma zmagal stalinizem. Tega so se komunisti na čelu s Titom zavedali in zato samo njim pripada zasluga tvorcev temeljev samoupravne svobode in demokracije. Niti najmanjše zasluge za graditev temeljev pluralizma po letu 1950 nima prav nobena druga skupina, organizacija ali sloj zunanaj vrst komunistov (niti kakšne opozicijske revije, saj so nastale šele okrog leta 1960, ko je bil boj že zdavnaj izvojevan: niti študentje, ki so se delno zbudili šele po letu 1960 itd. itd.). Vsi ti sloji, skupine in organizacije so v letih najhujših spopadov s stalinizmom (1948-1956) prestrašeno in previdno molčale in so se oglasile šele dosti kasneje, šele potem, ko so komunisti dokončno zmagali nad stalinizmom. Da bi bile stvari čim bolj jasne, bi dodal: jaz osebno od vse aktivne udeležbe v osvobodilnem boju, v ZK in v protistalinističnem boju nisem imel prav nobene osebne koristi in ne omenjam pozitivne ocene titovskih in kardeljevskih komunistov zaradi osebnih koristi, ampak zato, ker moram svojem narodu pričevati o resnici, ki jo poznam in neposredno in z 52-letnim preučevanjem. *Resnica* mi je daleč nad vsako organizacijo in osebo.

Toliko o začetku in koreninah in o poteku slovenske in jugoslovanske pomladi v vsej zgodovini in zlasti po letu 1941 in 1948 - vse do danes.

Glavna razlika med današnjim slovenskim političnim pluralizmom in tistim v letih 1950-1970 nikakor ni v živahnosti raznih oblik (več kandidatov, javni spopadi). Živahnost in bogatost teh oblik je bila nekaj desetletij nazaj podobna kot danes. Glavna razlika pa je v tem, da je, po mojem skromnem mnenju, vsebino tej politični pluralistični živahnosti dajala v letih 1950-1970 predvsem *politična levica*.

V.

Sedaj smo že neposredno pred izidom prve številke *Anthroposa* v letu 1969.

Po mojih doživetjih je *Anthropos* nastal iz tistega *svobodnega razvoja jugoslovanskega družboslovja, psihologije in filozofije*, ki je bil del splošnega demokratičnega, pluralističnega gibanja po letu 1950. Za nastanek *Anthroposa* je bil v tem okvirju in času posebno pomemben razvoj jugoslovanskega marksizma, družboslovja, filozofije in odnos politike do njih.

Pomemben izvor duhovne atmosfere, iz katere je po mojem mnenju izšla usmeritev *Anthroposa*, je bil Inštitut za družbene vede v Beogradu, ki je izrazito pluralistično usmeritev izoblikoval že zdavnaj pred jugoslovanskimi filozofi antropologi-praksisti (ki so si stalno lastili to prvenstvo, čeprav se je *Praxis* pojavil šele leta 1960). Inštitut za

družbene vede je kot izvor mladih teoretskih kadrov CK ZKJ dalekovidno ustanovil že leta 1949, takoj po spopadu z Kominformom. Ustanovitev tega inštituta je dokazovala, da spopad s Stalinom CK KPJ ni razumel samo kot spopad dveh državnih in partijskih vodstev, ki sta enakomisleča, ampak da je vodstvo KPJ ocenilo, da je treba temeljito pretehtati tudi idejne temelje dveh politik: naše in stalinistične. V inštitutu so bili zbrani v glavnem mlajši in perspektivni teoretski in idejni delavci iz vse Jugoslavije, ki so na inštitutu vodili povsem svobodne razprave o najbolj zaostrenih ekonomskih, socioloških in filozofskih zadevah in problemih.

Plodni rezultat celotnega demokratičnega (in tudi pluralističnega) razvoja po letu 1948 je bil Program ZKJ, sprejet pred tridesetimi leti. Predpogoj nastanka tega programa je bil celotni demokratični in pluralistični razvoj, ki ga je titovsko vodstvo iniciralo po letu 1948 (in tudi duhovni pluralizem), saj bi bil program brez temelja, če se ne bi že prej krepko uresničevali elementi socialistične demokracije in antibirokratizma, o katerih je program govoril. Nastanek programa pa je še enkrat dokazal, da so že več let pred njim potekale svobodne razprave v titovskem vodstvu in v krogu tistih mlajših teoretikov, ki jih približno označuje širok krog slušateljev inštituta za družbene vede iz let 1948-1952 (takrat je inštitut ukinjen) in nekaj filozofov antropologov. Brez takih predhodnih razprav skozi več let ne bi bili možni takšni zares *izredni inovacijski dosežki programa*, ki so v svojem *celovitem znanstvenem pogledu na najnovejše družbene spremembe v človeštvu* (druga polovica 20. stoletja) *presegli družboslovje vsega ostalega človeštva.*³⁾

Tega program ne bi mogel izraziti, če ne bi desetletje pred njegovim nastankom potekala razprava jugoslovanskih marksistov, osvobodjena vseh dogem.

Kvalitetne in svobodne razprave med jugoslovanskimi marksisti, družboslovci, politiki in filozofi so se neposredno po sprejemu programa nadaljevale zlasti v simpozijih *Marx in sodobnost*, ki jih je organiziral Inštitut za preučevanje delavskega gibanja v Beogradu.

Zlasti drugi simpozij *Marx in sodobnost* (v Novem Sadu, leta 1964) je bil po svoji širini, kvaliteti, interdisciplinarnosti, po skrajno demokratičnem odnosu med znanostjo in profesionalno politiko, po pluralizmu mnenj, po znanstvenih in družbenih rezultatih *vrh jugoslovanskega in svetovnega pluralizma glede odnosov med znanostjo in politiko.*

Ta vrh kasneje v Jugoslaviji nikoli ni bil več dosežen in edini krivec za to ni bila politika - to je še en dokaz, da *pomlad* v naši deželi ni šele od včeraj in da njeni nosilci niso samo skupinice angelsko belih publicistov.

Na tem simpoziju so se najboljši jugoslovanski ekonomisti, sociologi, politologi in filozofi soočili na znanstven način z izrazitimi sodobnimi družbenimi problemi. Na simpoziju so pod popolnoma istimi, znanstveno demokratičnimi pogoji kot znanstveniki (z referati in z razpravo v stilu okrogle mize) nastopili vodeči jugoslovanski politiki, kot Veljko Vlahović, Milojko Drulović in drugi. Prisotni strokovnjaki so odprto kritično govorili o prispevkih politikov in narobe (zlasti je bila pomembna Vlahovičeva analiza nekaterih strokovnih slabosti jugoslovanske filozofije, ki je v metodološkem pogledu ostala aktualna do danes).

Za takratni *izraziti jugoslovanski pluralistični odnos med znanostjo in politiko* je značilno, da so iz tega simpozija nastale samo pozitivne posledice in da kritični nastopi

³⁾ Podrobneje o tem v knjigi avtorja *Na kriznih križpotjih*, Ljubljana, 1988, str. 120-121.

znanstvenikov v razgovorih s politiki niso imeli za strokovnjake prav nobenih negativnih posledic, ampak samo pozitivne. To je bil izrazit dokaz pluralizma med politiko in znanostjo, ki ga takrat in kasneje ni bilo v nobeni deželi sveta. V razvitih deželah sicer znanstveniki lahko relativno svobodno govorijo, nimajo pa takega vpliva na politično življenje. (To oceno mi je takrat dal tudi filozof-praksisovec, ki se je ravno vrnil iz razvitih dežel). Ocena organov CK SKJ je bila, da je bil simpozij v Novem Sadu, skupaj z kritično razpravo, najboljša priprava za kongres, na kongresu pa sta bila delegata dva aktivna udeleženca simpozija - filozofa. Eden od njiju je bil posebno "slaven" filozof, ki je Vlahovića v Novem Sadu neizzvan napadel na ponižujoč način in iz zgrešenih filozofskih izhodišč (to podrobnost navajam kot dokaz takratnega resničnega pluralizma in enakopravnosti znanosti in politike in celo ugodnega položaja nekaterih filozofov v sistemu).

Med iniciatorji Anthroposa so bili, kot pove že njegov naslov, tudi antropološko-humanistično usmerjeni filozofi, ki bi jih približno označili kot marksiste, usmerjene v sodobno duhovno in družbeno problematiko. Med vsemi jugoslovanskimi filozofi antropologi je bila enotnost v tem, da je za napredek svetovnega in domačega socializma nujno obuditi predvsem antropološko-humanistične elemente v izvirnem marksizmu. Razlika med njimi pa je bila v tem, da so eni te elemente eklektično dopolnjevali s sodobno nemarksistično filozofijo (zlasti z eksistencializmom in neopozitivizmom) ali pa so marksistično terminologijo njej podrejali kot vsebini; drugi pa so smatrali, da je nujno iti samostojno, izvorno naprej od dognanj marksizma in doseданje filozofije in znanosti.

Večina teh filozofov antropologov je sodelovala tudi v simpozijih Marx in sodobnost. Tako širokih, tako pluralističnih in uspešnih simpozijev kot v Novem Sadu kasneje ni bilo več.

Z zgodovinsko gotovostjo lahko torej trdimo, da je jugoslovanske revolucija in boj komunistov proti stalinizmu odprl take možnosti pluralizma v odnosih znanosti, filozofije in politike kot nikjer drugje v svetu in da bi bilo neobjektivno, če bi za pojave ledu med politiko in znanostjo obsodili samo eno stran.

Pojavi birokratičnih posegov politike v znanost so bili, ni pa bilo nad znanostjo stalinističnega sistema (jugoslovanski birokratizem je množičen, vendar je atomiziran in neenoten).

Kjerkoli so se "opozicijski" znanstveniki, kulturniki in filozofi polastili kakšnih pozicij moči - posebno pa tisti nekdanji najglasnejši "novolevičarji", ki so se spremenili v sredince in desničarje - so proti drugače mislečim uporabljali iste totalitarne prijeme kot ostali birokratizem.

Ko sem si leta 1968-69 prizadeval za ustanovitev Anthroposa, sem imel pred očmi tista pozitivna izkustva v Jugoslaviji, zlasti po letu 1948, ki so vsebovala vse bolj kritično in samostojno ter resno strokovno naravnost umetnosti in filozofije, neodvisnost znanosti in filozofije kot samostojnih družbenih subjektov, interdisciplinarno sodelovanje v znanosti, združevanje teoretičnega in empiričnega ter medsebojno oplajanje družbenih znanosti in filozofije. Po letu 1964, po simpoziju v Novem Sadu, pa en del družbenih znanosti in filozofije pozablja na del teh vrednot do leta 1964 in zato se mi je zdelo vredno, da jih v časopisu ohranimo, kolikor je v naši moči.

Marksistični center filozofske fakultete, ki ima velik delež pri uresničevanju Anthroposove interdisciplinarnosti, je pokazal, da prav razumljeni marksizem ni

dogmatska ovira, ampak da je - po svoji naravi - spodbuda k vsebinskemu sodelovanju znanosti in filozofije, k njihovi samostojnosti, k približevanju teoretičnega in empiričnega. Niti enkrat se marksistični center in Anthropos niti glede ene same vejice nista poskušala postaviti kot sodnik nad katerokoli znanostjo. Noben drug organ na filozofski fakulteti ni toliko prispeval k *vsebinskem sodelovanju* na njej prisotnih znanosti in k njihovemu obračanju k problemom sodobnega človeka kot marksistični center na filozofski fakulteti. Marksizem ni bil svinčena odeja, ampak spodbuda k znanstvenemu pluralizmu in sodelovanju.

Na koncu naj se pristržno zahvalim vsem sodelavcem in urednikom Anthroposa tudi v imenu realno humanistično in neomarksistično usmerjene znanosti in filozofije, ki nikoli od ustanovitve Anthroposa ni poskušala niti za hipec, da bi v njemu "vladala", ne glede na to, kakšni so bili konjunkturalni pogoji. Ker pa se je v zadnjih letih položaj tega dela znanosti močno poslabšal, smo veseli, da je Anthropos vsaj eno mesto, kjer je ta del znanosti in filozofije enakopraven.